

## جستار: پرسشی درباره ضبط و معنای یک بیت از شاهنامه

پدیدآورده (ها) : آیدنلو، سجاد

تاریخ :: گزارش میراث :: بهمن و اسفند 1387 - شماره 29 و 30

از 5 تا 7

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/863061>

دانلود شده توسط : مهدی ابراهیمی

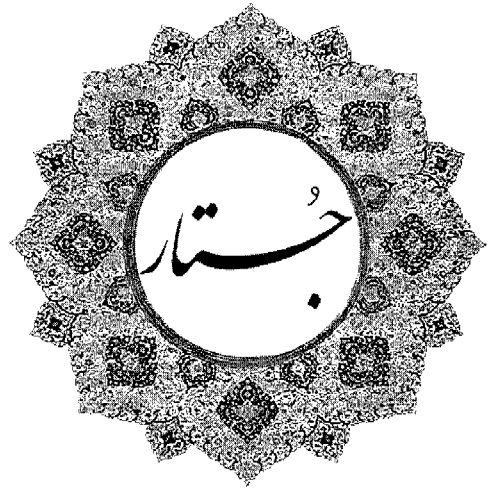
تاریخ دانلود : 24/09/1395

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.



پایگاه مجلات تخصصی نور

[www.noormags.ir](http://www.noormags.ir)



## پرسی دربارۀ ضبط و معنای یک بیت از شاهنامه

سجاد آیدنلو\*

در نزد عموم خوانندگان و علاقه‌مندان شاهنامه و حتی بسیاری از ادیبان و پژوهشگران، شمار بیت‌های اثر فردوسی شصت‌هزار بیت دانسته می‌شود. این تلقی مشهور، به ظاهر نادرست نیست و مستند بر بیتی از خود شاهنامه است که

بود بیت شش بار بیور هزار

سخنهای شایسته و غمگسار<sup>۱</sup>

شاید شهرت شاهنامه به داشتن شصت‌هزار بیت و تکرار این بیت — و نیز یک بیت الحاقی دیگر<sup>۲</sup> — به عنوان شواهد این نظر سبب شده است که غالب محققان و خوانندگان شاهنامه — جز از چند تنی که اشاره خواهد شد — شتابناک و بی‌تأمل کافی از سر آن بگذرند در حالی که با اندکی دقت در مصراع نخست بیت ملاحظه می‌شود که فردوسی شمار ابیات شاهنامه را «شش بار بیور هزار» گفته است.

«بیور» در اوستا، زبان پهلوی و بیشتر متون و فرهنگ‌های فارسی به معنای «ده هزار» آمده است<sup>۳</sup> و در شاهنامه تصریح شده است، کجا بیور از پهلوانی شمار

بود بر زبان دری ده هزار<sup>۴</sup>

بر این اساس «شش بار بیور (ده هزار) هزار، شش × ده هزار × هزار» برابر خواهد بود با شصت میلیون و نه شصت هزار! مشابه این کاربرد اغراق‌آمیز ترکیب «دو باره

چهل بار بیور هزار» در بیت زیر از گرشاسپ‌نامه است:

دو باره چهل بار بیور هزار

گزین کرد گردان خنجرگزار<sup>۵</sup>

در اینجا چون سخن از شمار سپاهیان است، تعداد هشتصد میلیون نفر (دو × چهل × ده هزار × هزار) با توجه به نوع اغراق‌های اسدی،<sup>۶</sup> حداقل قابل توجیه است، ولی در بیت مورد بحث از شاهنامه که شاعر از شمار بیت‌های اثر خویش یاد می‌کند، برخلاف متن روایات حماسی محملی برای اغراق وجود ندارد که سراینده چنین رقمی را ذکر کند، آن هم فرزانه‌ای چون فردوسی که در سراسر شاهنامه شماره‌های همانند این را در توصیف پرشکوه‌ترین لشکرکشی‌ها و آوردگاه‌ها نیز نیآورده است؛ در صورتی که می‌توانست به دستاویز ویژگی ذاتی حماسه یعنی مبالغه مانند همشهری خلف خویش اسدی، چنین بی‌روایی‌هایی را انجام دهد.

توجه به معنای دقیق «شش بار بیور هزار» تردید شماری از دانشمندان را درباره ضبط قافیه و معنای «بیور» در این بیت برانگیخته است. از جمله شادروان

\* استادیار دانشگاه پیام نور ارومیه

۱. فردوسی، ابوالقاسم. شاهنامه، به کوشش جلال خالقی مطلق، نیویورک، بنیاد میراث ایران، ۱۳۸۶، دفتر هشتم / ۲۵۹ / ۳۳۸۹.

۲. منظور این بیت در برخی دستنویس‌های شاهنامه است، بدو مانند این نامه را یادگار

به شش بیور ایاتش آمد شمار

(خالقی ۱۸ / ۴۸۷ / زیرنویس ۱۱)

۳. رک: تبریزی، محمدحسین بن خلف، برهان فاطم، به اهتمام محمد معین، امیرکبیر، چاپ چهارم، ۱۳۶۱ش، ج ۱، ص ۳۴۲، زیرنویس ۳؛ مکنزی، دیوید نیل، فرهنگ کوچک زبان پهلوی، ترجمه مهشید میرفخرایی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ سوم، ۱۳۸۳ش، ص ۵۳؛ دهخدا، علی‌اکبر، لغتنامه، دانشگاه تهران، چاپ دوم از دوره جدید، ۱۳۷۷ش، ذیل ماده «بیور».

۴. فردوسی، ابوالقاسم. شاهنامه، به کوشش جلال خالقی مطلق، روزبهان، ۱۳۶۸ش، دفتر یکم / ۴۶ / ۸۵

۵. اسدی، ابونصر علی‌بن احمد، گرشاسپ‌نامه، تصحیح حبیب یغمایی، کتابفروشی بروخیم، ۱۳۱۷ش، ص ۳۹۰، بیت ۴.

۶. درباره چگونگی اغراق‌های اسدی، رک: خالقی مطلق، جلال، «گردشی در گرشاسپ‌نامه»، ایران‌نامه، ۱۳۶۲ش / ۴، صص ۵۱۹ - ۵۲۳؛ شفیع کدکنی، محمدرضا، صور خیال در شعر فارسی، آگه، چاپ هفتم، ۱۳۷۸ش، ص ۶۲۱.



گزش میراث

دوره دوم، سال سوم، شماره ۲۹ و ۳۰، بهمن و اسفند ۱۳۸۷



شاهدی که از فردوسی برای آن نقل شده، اگر اشتباه چاپی نباشد، «بیور» به «صد هزار» معنا شده است «که بیور بود در عدد صد هزار»<sup>۱</sup> علامه دهخدا هم با ذکر عبارتی از فرگرد چهاردهم و نندیداد اوستا درباره کفاره گناهان، در معنای «ده هزار» برای «بیور» تردید کرده‌اند.<sup>۲</sup> اگر «بیور» در مصراع مورد بحث به معنای «ده» باشد، «شش بار بیور هزار، شش × ده × هزار» همان شصت هزار بیت معروف خواهد بود.

بر اساس آنچه گفته شد، درخواست نگارنده از همه شاهنامه‌پژوهان و محققان ادب فارسی، روشنگری و راهنمایی درباره این دو پرسش است در بیت مورد بررسی: ۱. آیا می‌توان به استناد ضبط چند نسخه شاهنامه در غیر محل اصلی بیت و نیز در نظر داشتن الگوی نحوه هم‌نشینی واژگان بیت الحاقی مربوط به تعداد ابیات شاهنامه<sup>۳</sup> که «شش بیور» در کنار «شمار» آمده است، قافیه مصراع نخست بیت را به «شمار» تصحیح قیاسی کرد و «بیور» را در همان معنای معروف «ده هزار» گرفت؟ یا اینکه: ۲. باید به پیروی از ضبط همه نسخ در جای اصلی بیت، قافیه را «هزار» دانست و «بیور» را به قرینه خود همین بیت، تنوع معنایی آن در دو فرهنگ فارسی و نظریات و تردیدهای بزرگانی نظیر بهار، دهخدا و ولف، «ده» معنی کرد و این معنا را بر معنا/معانی واژه در فرهنگ جامع زبان فارسی افزود؟<sup>۴</sup>

در هر حال ضبط قافیه و معنای «بیور» در این بیت هرچه باشد، شمار شصت هزار برای تعداد ابیات شاهنامه در آن، کلی و بسیار بیشتر از رقم اصلی و درست است، زیرا کهن‌ترین نسخه کامل شاهنامه که تاکنون شناخته شده (لندن/بریتانیا ۶۷۵ق) چهل و نه هزار و ششصد و هجده (۴۹۶۱۸) بیت است<sup>۵</sup> و حمدالله مستوفی در نسخه‌هایی که در سده هشتم دیده بیش از پنجاه هزار بیت نیافته است:

در آن نسخه‌ها اندر این روزگار

کما بیش پنجاه دیدم شمار<sup>۶</sup>

شاهنامه مصحح دکتر خالقی مطلق و همکارانش هم که علمی‌ترین چاپ انتقادی حماسه ملی ایران است (۴۹۵۳۰) بیت دارد. بنابر این پرسش دیگری که پیش می‌آید این است که چرا فردوسی شمار بیت‌های اثر خویش را ده هزار بیت بیش از آن چیزی که بوده، گفته

است؟ حال آنکه می‌توانست مثلاً بگوید «بود بیت آن پنج بیور شمار». آیا این هم از شواهد این نظریه است که «فردوسی در مقام تاریخ‌نگار دقت نسبی طبری را ندارد... و به ویژه درباره نامها و شماره‌ها سهل‌انگار است»<sup>۷</sup> یا اینکه باید با دکتر ریاحی هم‌داستان بود که «چون در آن دوره شمار شصتگانی (حساب ستینی) معمول بوده، شاعر خواسته عدد تام و سرراست شصت را بیاورد»<sup>۸</sup>.

۱. رک: فرهنگ مدرسه سپهسالار، منسوب به قطران، تصحیح علی‌اشرف صادقی، سخن، ۱۳۸۰ش، ص ۴۵.

۲. رک: لغتنامه، ذیل «بیور».

۳. بدو ماندم این نامه را یادگار

به شش بیور ابیاتش آمد شمار

(خالقی ۸/۴۸۷/ زیرنویس ۱۱)

۴. نگارنده در حدود جستجوهای خود غیر از بیت مورد بحث از شاهنامه — با قافیه «هزار» — شاهد دیگری برای کاربرد «بیور» به معنای «ده» نیافته است و اگر پژوهشگران ارجمند نمونه/نمونه‌های دیگری برای این معنی عرضه کنند، بسیار مفید و راهگشا خواهد بود.

۵. رک: شاهنامه فردوسی (چاپ عکسی از روی نسخه کتابخانه بریتانیا به شماره ۱۰۳، Add21، مشهور به شاهنامه لندن)، نسخه‌برگردانان، ایرج افشار و محمود امیدسالار، طایبه، ۱۳۸۴ش، ص ۱۰، مقدمه امیدسالار.

۶. مستوفی، حمدالله، ظفرنامه، تصحیح مهدی مدائنی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، جلد اول (قسمت الاسلامیه، احوال رسول الله)، ۱۳۸۰ش، ص شانزده، بیت ۳۱۰. وی با اینکه مدعی است بر اساس گفته فردوسی، شاهنامه فراهم آورده خویش را به شصت هزار بیت رسانده ولی در اصل بیش از حدود ۴۸۹۴۰ بیت نیآورده است. در این باره رک: شاهنامه فردوسی، تصحیح مصطفی جیحونی، همان، کتاب صفر، ص ۹۳.

۷. یارشاطر، احسان، «تاریخ ملی ایران»، تاریخ ایران (از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان)، پژوهش دانشگاه کمبریج، گردآورنده: احسان یارشاطر، ترجمه حسن انوشه، امیرکبیر، چاپ چهارم، ۱۳۸۳ش، جلد سوم (قسمت اول)، ص ۴۷۳.

۸. ریاحی، محمدامین، فردوسی، طرح نو، ۱۳۷۵ش، ص ۳۵۳.

